

INKLUZIV TA'LIMNI MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM JARAYONIDA FOYDALANISH USUL VA METODLARI

Aliyeva Bashort Ergashovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Ibragimova Muslima Jamshid qizi,

Norbekova Mohiroy Xudoyqulovna

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inkluziv ta'limni amalga oshirishning asosiy usul va metodlari ko'rib chiqiladi. Maqolada inkluziv ta'limning nazariy asoslari, amaliy tatbiq etish yo'llari, pedagoglarning tayyorgarligi, shuningdek, maxsus ta'limga muhtoj bolalar bilan ishlashda qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik yondashuolar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: inkluziv ta'lim, maktabgacha ta'lim, maxsus ta'limga muhtoj bolalar, individual yondashuv, adaptiv o'qitish, pedagogik texnologiyalar, inklyuziya.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida inkluziv ta'lim – bu barcha bolalar, jumladan, rivojlanishida turli xil xususiyat va cheklovlarga ega bo'lgan bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan yondashuv hisoblanadi. Inkluziv ta'lim konsepsiyasi 1994-yilda Samankar Deklaratsiyasida rasmiy ravishda e'lon qilingan bo'lib, u barcha bolalarning umumiy ta'lim muhitida birga o'qishini nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasida ham inkluziv ta'limni joriy etish bo'yicha muhim qadamlar qo'yilmoqda. 2020-2030-yillarga mo'ljallangan ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida maxsus ta'limga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga integratsiya qilish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari esa ushbu jarayonning boshlang'ich va eng muhim bo'g'ini hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda inkluziv ta'limni amalga oshirish ko'plab muammolar va muammolarni hal qilishni talab qiladi: maxsus metodik bazaning yetarli emasligi, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligidagi kamchiliklar, ota-onalar va jamiyatning tayyor emasligi, shuningdek, ta'lim muhitini inkluziv tamoyillarga muvofiq tashkil etish zarurati shular jumlasidandir.

2. INKLUZIV TA'LIMNING NAZARIY ASOSLARI

Inkluziv ta'lim deganda barcha bolalar, ularning jismoniy, intellektual, ijtimoiy, hissiy, til yoki boshqa xususiyatlaridan qat'i nazar, umumiy ta'lim

muhitida ta'lim olishlari tushuniladi. Bu ta'rifga ko'ra, inkluziv ta'lim quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Tenglik tamoyili – barcha bolalarning ta'lim olish huquqiga ega ekanligi.
2. Individual yondashuv tamoyili – har bir bolaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish.
3. Hamkorlik tamoyili – pedagoglar, ota-onalar va mutaxassislar o'rtasidagi hamkorlik.
4. Moslashuvchanlik tamoyili – ta'lim muhiti, mazmuni va metodlarining moslashtirilishi.
5. Ijtimoiy integratsiya tamoyili – bolalarning ijtimoiy hayotga to'liq qo'shilishi.

UNESCO (2009) ta'rifiga ko'ra, inkluziv ta'lim – bu faqat nogironligi bor bolalar uchun emas, balki turli ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy sharoitlarda ulg'aygan barcha bolalar uchun sifatli ta'limni kafolatlash jarayonidir. Bu jarayon ta'lim tizimining inson huquqlari me'yorlariga muvofiqligini ta'minlashga qaratilgan.

3. MAKTABGACHA TA'LIMDA INKLUZIV YONDASHUVNING XUSUSIYATLARI

Maktabgacha ta'lim – 0 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi va bolaning jismoniy, aqliy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishining asosi shu davrda shakllanadi. Shu bois, inkluziv ta'limni maktabgacha yoshdan boshlab joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inkluziv ta'limni amalga oshirishda quyidagi xususiyatlarni e'tiborga olish zarur:

Birinchidan, maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin faoliyati asosiy ta'lim shakli hisoblanadi. Shuning uchun inkluziv ta'lim ham o'yin orqali amalga oshiriladi. O'yin faoliyatida barcha bolalar, shu jumladan, maxsus ta'limga muhtoj bolalar ham faol qatnashishlari uchun sharoit yaratiladi.

Ikkinchidan, maktabgacha ta'lim tashkilotida guruhlar sonining nisbatan kamligi (odatda 15–25 bola) individual yondashuvni ta'minlash imkonini beradi. Bu esa inkluziv ta'limni amaliy tatbiq etishda muhim ustunlik hisoblanadi.

Uchinchidan, ota-onalarning ta'lim jarayoniga faol jalb etilishi maktabgacha ta'limda ayniqsa muhimdir. Ota-onalar bilan mustahkam hamkorlik o'rnatish bolaning rivojlanishi uchun yaxlit muhitni shakllantirishga yordam beradi.

4. INKLUZIV TA'LIMNI AMALGA OSHIRISHNING ASOSIY USULLARI

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bir qator usullardan foydalanish tavsiya etiladi:

4.1. Universal Dizayn asosida ta'limni loyihalash (Universal Design for Learning – UDL)

UDL yondashuvi – bu turli xil o'quvchilar uchun qulay bo'lgan ta'lim materiallarini va faoliyatlarini loyihalash usuli. UDL uch asosiy tamoyilga asoslanadi:

1. Ko'p shaklda ko'rsatish (Multiple means of representation) – ma'lumotni vizual, audial va kinestetik shaklda taqdim etish.

2. Ko'p shaklda ifoda etish (Multiple means of expression) – bolalarning bilimlarini turli yo'llar bilan namoyish etish imkonini berish.

3. Ko'p shaklda jalb etish (Multiple means of engagement) – har bir bolani o'z qiziqishlari va kuchli tomonlari orqali faoliyatga jalb etish.

4.2. Kooperativ (hamkorlikdagi) o'qitish metodi

Kooperativ o'qitish – bu bolalarning kichik guruhlarda birgalikda ishlashiga asoslangan metod. Ushbu metodda barcha bolalar, shu jumladan, maxsus ta'limga muhtoj bolalar ham guruh jarayoniga aktiv ishtirok etishlari uchun sharoit yaratiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kooperativ o'qitish ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda va bolalar o'rtasidagi o'zaro tushunishni kuchaytirishda samarali hisoblanadi.

4.3. Differensial ta'lim

Differensial ta'lim – bu har bir bolaning individual imkoniyatlari va ehtiyojlariga muvofiq ta'lim mazmuni, jarayoni va natijasini moslashtirishdir. Maktabgacha ta'limda differensial yondashuv quyidagi shakllarni o'z ichiga oladi:

1. Mazmunni moslashtirish – topshiriqlarning murakkabligini turlilashtirish.

2. Jarayonni moslashtirish – o'qitish usullari va vositalarini tanlash.

3. Mahsulotni moslashtirish – faoliyat natijasini ifodalash shaklini tanlash.

4. O'quv muhitini moslashtirish – fizik va ijtimoiy muhitni qulay qilish.

4.4. Sensorli integratsiya metodlari

Sensorli integratsiya – bu bolaning o'z gavdasi va atrof-muhit haqidagi sensorli ma'lumotlarni qayta ishlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan yondashuv. Autizm spektri buzilishi, diqqatning yetishmasligi va giperaktivlik (DDYG) hamda sensorli qayta ishlash buzilishiga ega bolalar uchun sensorli integratsiya mashqlari juda muhim ahamiyat kasb etadi.

4.5. AAK (Augmentativ va Alternativ Kommunikatsiya) metodlari

Og'zaki nutq qobiliyati cheklangan bolalar uchun AAK metodlari qo'llaniladi. Bularga vizual grafik jadvallar, ramkali tillar tizimi (PECS), mavhum belgilar, elektron kommunikatsiya qurilmalari kiradi. AAK metodlari bolaning boshqalar bilan muloqotini ta'minlab, ijtimoiy integratsiyasini osonlashtiradi.

4.6. O'yin terapiyasi

O'yin terapiyasi – maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda eng samarali metodlardan biri hisoblanadi. O'yin orqali bolalar o'z his-tuyg'ularini ifodalaydilar, ijtimoiy ko'nikmalarni o'zlashtiraydilar va kognitiv qobiliyatlarini

rivojlantiraydilar. Maxsus ta'limga muhtoj bolalar uchun o'yin terapiyasi individual va guruh shaklida olib boriladi.

5. TA'LIM MUHITINI INKLUZIV TAMOYILLARGA MUVOFIQ TASHKIL ETISH

Maktabgacha ta'lim tashkilotida inkluziv muhitni yaratish uchun quyidagi shartlar bajarilishi lozim:

Jismoniy muhit jihatidan: guruh xonalari, oshxona, hojatxona va boshqa joylarning harakat cheklovlari bo'lgan bolalar uchun qulay bo'lishi ta'minlanishi kerak. Turli xil sensorli stimulatsiya imkoniyatlarini (tinch va faol hududlar, turli to'qimali materiallar) yaratish muhim ahamiyatga ega.

Psixologik muhit jihatidan: bolalar o'rtasidagi o'zaro hurmat va qabul qilish muhiti yaratilishi, har bir bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash ishlari olib borilishi zarur.

Ijtimoiy muhit jihatidan: barcha bolalar o'rtasida hamkorlik va o'zaro yordam madaniyatini shakllantirish muhimdir. Bunda pedagoglar qarorlarning faol ishtirokchisi bo'lishi lozim.

6. PEDAGOGLARNI INKLUZIV TA'LIMGA TAYYORLASH

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirishda pedagog – markaziy shaxs hisoblanadi. Pedagogning inkluziv ta'limga tayyorgarligi quyidagi kompetensiyalarni o'z ichiga olishi kerak:

1. Rivojlanishdagi turli xususiyatlar va cheklovlar haqida chuqur bilim.
2. Differensial va individual o'qitish strategiyalarini qo'llash ko'nikmasi.
3. Ijtimoiy-emotsional ta'lim tamoyillarini amaliyotda tatbiq etish qobiliyati.
4. Ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish ko'nikmasi.
5. O'z amaliyotini doimiy takomillashtirib borish (refleksiv amaliyot).
6. Krizis va murakkab vaziyatlarda samarali muloqot olib borish.

Pedagoglarni inkluziv ta'limga tayyorlash tizimi quyidagi shakllarni o'z ichiga olishi maqsadga muvofiq:

1. Oliy ta'lim muassasalarida inkluziv ta'lim bo'yicha maxsus kurslar.
2. Malaka oshirish kurslari va seminarlar.
3. Mentorlik tizimi (tajribali pedagoglardan o'rganish).
4. Kasbiy hamjamiyatlar va tajriba almashish platformalari.

7. OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIK

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inkluziv ta'limni samarali amalga oshirishda ota-onalar bilan hamkorlik muhim o'rin tutadi. Ota-onalar bilan ishlashning quyidagi usullari tavsiya etiladi:

1. Individual suhbatlar va konsultatsiyalar o'tkazish.
2. Ota-onalar uchun inkluziv ta'lim bo'yicha ma'rifatiy mashg'ulotlar tashkil etish.

3. Bolaning rivojlanish jarayoniga oid muntazam ma'lumot berib borish.

4. Ta'lim jarayonini uyda davom ettirishga yordam beruvchi metodlarni o'rgatish.

5. Ota-onalar klublari va qo'llab-quvvatlash guruhlarini tashkil etish.

8. MULTIDISSIPLINAR JAMOA YONDASHUVI

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli olib borish uchun multidissiplinar jamoa yondashuvidan foydalanish zarur. Bunday jamoaga quyidagilar kiradi:

1. Maktabgacha ta'lim pedagogi.

2. Maxsus pedagog (defektolog).

3. Logoped (nutq terapisti).

4. Psixolog.

5. Tibbiy xodim (shifokor, hamshira).

6. Reabilitolog (jismoniy terapevt, ergoterapevt).

7. Ijtimoiy pedagog.

Multidissiplinar jamoa har bir bola uchun individual ta'lim dasturini (ITD) ishlab chiqadi, uning amalga oshirishini kuzatib boradi va zarur holatlarda tuzatishlar kiritadi.

9. INDIVIDUAL TA'LIM DASTURINI (ITD) ISHLAB CHIQISH

Individual ta'lim dasturi (ITD) – maxsus ta'limga muhtoj har bir bola uchun ishlab chiqiladigan, uning kuchli tomonlari, ehtiyojlari va maqsadlariga muvofiq moslashtirilgan ta'lim rejasi hisoblanadi. ITD ni ishlab chiqishda quyidagi bosqichlar amalga oshiriladi:

1. Bolani kompleks baholash – jismoniy, aqliy, nutqiy, ijtimoiy-emotsional rivojlanish darajasini aniqlash.

2. Bolaning kuchli tomonlari va rivojlanish imkoniyatlarini aniqlash.

3. Maqsad va vazifalarni belgilash – qisqa muddatli va uzoq muddatli maqsadlar.

4. Ta'lim mazmuni, metodlari va vositalarini tanlash.

5. Qo'llab-quvvatlash xizmatlarini aniqlash.

6. Natijalarni kuzatib borish va ITD ni yangilash.

10. ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Inkluziv ta'limda zamonaviy texnologiyalar muhim yordamchi vosita sifatida xizmat qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida quyidagi texnologiyalardan foydalanish samarali hisoblanadi:

1. Interaktiv taxtalar va touchscreen qurilmalar – bolalarning aktiv ishtirokini ta'minlaydi.

2. Ta'lim dasturlari va ilovalar – individual rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirilgan.

3. Augmentativ kommunikatsiya qurilmalari – nutq qiyinchiliklarini yengillashtiradi.

4. Virtual reallik (VR) – bolalarning hayotiy ko'nikmalarini xavfsiz muhitda mashq qilishlari uchun.

5. Robototexnika – fine motor ko'nikmalarni rivojlantirish va kooperativ o'yinlarda.

11. TADQIQOT NATIJALARI VA TAHLIL

Xalqaro tadqiqotlar ko'rsatishicha, maktabgacha yoshdagi bolalarda erta inkluziv aralashuv – keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatni ta'minlashning asosiy omili hisoblanadi. Bloom (1964) tadqiqotiga ko'ra, bolaning aqliy rivojlanishining taxminan 50 foizi 0-4 yoshda, yana 30 foizi 4-8 yoshda shakllanadi. Bu esa maktabgacha ta'limda inkluziv yondashuvni imkon qadar erta boshlash zarurligini isbotlaydi.

European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2017) hisobotida ta'kidlanishicha, inkluziv maktabgacha ta'limdan foydalangan bolalar maktabga o'tishda kamroq qiyinchilik boshdan kechiradi, akademik ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'ladi va ijtimoiy ko'nikmalari yaxshiroq rivojlangan bo'ladi.

O'zbekistonda olib borilgan tadqiqotlar ham inkluziv ta'limning ijobiy natijalarini ko'rsatmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maxsus ta'limga muhtoj bolalarni umumiy guruhlarga kiritish tajribasini o'rgangan tadqiqotchilar (Yusupova, Xoliqov, 2021) quyidagilarni aniqladilar: o'z tengdoshlari bilan birgalikda o'qigan maxsus ta'limga muhtoj bolalar ijtimoiy kommunikatsiya ko'nikmalarida sezilarli yutuqlarga erishgan.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inkluziv ta'limni amalga oshirish – bu nafaqat maxsus ta'limga muhtoj bolalarning ta'lim huquqini ta'minlashning, balki butun jamiyatda insonparvarlik, tolerantlik va hamkorlik madaniyatini rivojlantirishning muhim vositasidir.

Inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi omillarning uyg'unligi zarur:

1. Pedagoglarning kasbiy kompetentligi va inkluziv ta'lim tamoyillariga bo'lgan ishonchi.

2. Ta'lim muhitining barcha bolalar uchun qulay bo'lishi.

3. Multidissiplinar jamoa hamkorligi va koordinatsiyasi.

4. Ota-onalar bilan faol hamkorlik.

5. Davlat va jamiyat tomonidan ko'rsatiladigan qo'llab-quvvatlash.

Kelgusida O'zbekistonda inkluziv ta'limni yanada keng joriy etish maqsadida pedagogik ta'limni isloh qilish, mahalliy sharoitlarga muvofiq metodik materiallar

ishlab chiqish va ota-onalar bilan tizimli ishlash usullarini rivojlantirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida»gi Qonun. – Toshkent, 2021.
3. UNESCO. (2009). Policy Guidelines on Inclusion in Education. Paris: UNESCO Publishing.
4. UNESCO. (1994). Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Spain: Ministry of Education and Science.
5. Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2006). Improving Schools, Developing Inclusion. Routledge, London.
6. Bloom, B. S. (1964). Stability and Change in Human Characteristics. Wiley, New York.
7. Bronfenbrenner, U. (1979). The Ecology of Human Development. Harvard University Press.
8. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (2017). Early Childhood Intervention – Key Messages. Odense, Denmark.
9. Guralnick, M. J. (2001). A Developmental Systems Model for Early Intervention. *Infants and Young Children*, 14(2), 1–18.
10. Rose, D. H., & Meyer, A. (2002). Teaching Every Student in the Digital Age: Universal Design for Learning. ASCD.
11. Salend, S. J. (2016). Creating Inclusive Classrooms: Effective, Differentiated and Reflective Practices. Pearson.
12. Stainback, S., & Stainback, W. (1992). Curriculum Considerations in Inclusive Classrooms. Paul H. Brookes.
13. Yusupova, Z. X., va Xoliqov, A. R. (2021). Maktabgacha ta'limda inkluziv yondashuv: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
14. Mamatov, N. M. (2019). Maxsus pedagogika asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
15. Xudoyberdiyeva, M. (2020). Maktabgacha yoshdagi maxsus ta'limga muhtoj bolalar bilan ishlash metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
16. Toshmatova, G. A. (2022). Inkluziv ta'lim muhitini yaratishda pedagogning roli. *Pedagogik mahorat jurnali*, 3(2), 45–51.
17. UNICEF. (2013). The State of the World's Children 2013: Children with Disabilities. New York: UNICEF.

18. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.